

สถาปัตยกรรมแห่งความทรงจำ: อ่านหนังสือ สังคมวิทยาและมานุษยวิทยาที่รู้สึก

สุดแดน วิสุทธิลักษณ์ (บรรณาธิการ). 2558. สังคมวิทยาและมานุษยวิทยาที่รู้สึก.

กรุงเทพฯ: คณะสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.

ศรยุทธ เอี่ยมเอื้อยุทธ

ภาควิชาสื่อ ศิลปะ และการออกแบบสื่อ
คณะวารสารศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่

บทนำ

ผมรู้สึกเป็นเกียรติและยินดีอย่างยิ่งที่ได้รับคำเชิญชวนจาก วารสารสังคมวิทยา มานุษยวิทยา ให้เขียนบทบทวนหนังสือ สังคมวิทยาและมานุษยวิทยาที่รู้สึก หนังสือเล่มนี้เป็นการรวบรวมความทรงจำจากบรรดาคณาจารย์, เจ้าหน้าที่, ลูกศิษย์ และผู้เกี่ยวข้องทั้งทางปัญญาญาณและสายสัมพันธ์ เข้าไว้ด้วยกันเนื่องในวาระครบรอบ 50 ปี ของคณะสังคมวิทยาและมานุษยวิทยาที่ก่อตั้งขึ้นเป็นแห่งแรกของประเทศไทย

กล่าวตามตรง การนั่งอ่านและวิเคราะห์ความทรงจำของผู้คนที่เกี่ยวข้องทั้งสิ้น 68 คน นับว่าเป็นภารกิจที่ค่อนข้างท้าทายและสาหัสเอาการ จุดร่วมที่ทุกคนมีคือการเขียนความทรงจำของตนเองต่อคณะฯ ทว่า แต่ละท่านก็เลือกที่จะจดจำเรื่องราวและสร้างวิธีการถ่ายทอดออกมาต่างกัน ครั้นพิจารณาไปที่ภูมิหลังอันแตกต่างกันทั้งวัยวุฒิ, คุณวุฒิ, เพศ และประสบการณ์ส่วนตัวของแต่ละท่านด้วยแล้ว ก็จะพบถึงความยากในการอ่านเพื่อการนิจพิเคราะห์มากยิ่งขึ้น แม้ว่าเรื่องเล่าจะมีความเพลิติเพลินและดกอุดมไปด้วยสีสันอารมณ์ต่างๆ ก็ตามที

ในเบื้องต้น ผมมีความเชื่อว่า ความทรงจำของมนุษย์ต่างจากหน่วยความทรงจำของคอมพิวเตอร์ในจุดที่อย่างหลังมีพื้นที่ในการจัดเก็บที่ชัดเจนทั้งในรูปแบบของฮาร์ดดิสก์ และพื้นที่จัดเก็บออนไลน์ ผู้ใช้งานสามารถเรียกข้อมูลต่างๆ ออกมาจากความทรงจำได้ตลอดเวลา (หากไม่ลืมเสียก่อนว่าจัดเก็บไว้ที่ไหน) รวมไปถึงความสามารถในการลบข้อมูลออกไปได้ หน่วยความทรงจำของคอมพิวเตอร์จึงคล้ายเป็นพื้นที่จัดเก็บ ขณะที่ความทรงจำของมนุษย์กลับวางอยู่บนฐานของประสบการณ์ในการมีชีวิตอยู่ในช่วงเวลาและเหตุการณ์ต่างๆ ทั้งยังมีได้เกิดจากการตั้งใจจดจำหรือบันทึกเอาไว้เสียอย่างเดียว มีคนเคยเปรียบเทียบไว้ว่าอย่างดงามว่าความทรงจำเป็นตั้งตะกอนที่แน่นิ่งใต้ผิวน้ำของประสบการณ์ ผมคิดว่ามีส่วนถูกอย่างมาก มองในแง่นี้ ความทรงจำคือสิ่งที่ไม่หายไปกับกาลเวลาของอดีต ยามใดก็ตามที่มันถูกกระตุ้นเร้าด้วยเหตุการณ์ในปัจจุบัน ความทรงจำชุดต่างๆ จะผุดขึ้นมาอย่างมากมายและปะปนกัน อาจมีทั้งที่คมชัด พร่ามัว และไม่ปะติดปะต่อ ภาพการณดังกล่าวคงคล้ายกับตะกอนใต้น้ำที่ถูกรบกวนจนขุ่นนั่นเอง

ความทรงจำของมนุษย์จึงนับเป็นสิ่งอัศจรรย์อย่างหนึ่ง เพราะเราไม่สามารถกำหนดขอบเขตที่แน่ชัดของความทรงจำเฉพาะเรื่องนั้นๆ ได้ การเล่าเรื่องและเรื่องเล่าต่างๆ ในหนังสือเล่มนี้จึงมีความสำคัญยิ่งในฐานะส่วนหนึ่งของการจัดระเบียบและลำดับชุดความทรงจำต่างๆ ที่เกี่ยวข้องกับคณะฯ ให้ปรากฏสู่สาธารณะ คล้ายกับการทำให้น้ำที่ถูกกวนจนข้นกลับมานิ่งใสดังเดิม

เช่นนี้แล้ว ข้อเขียนของผมจึงไม่ต่างจากการกวนน้ำให้ขุ่นอีกครั้งเพื่อค้นหาการก่อรูปของความทรงจำว่าด้วยสังคมวิทยามานุษยวิทยา¹ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

ความเป็นปัจจุบันและความรู้สึกต่อดีด

สังคมวิทยาและมานุษยวิทยาที่รู้สึก เป็นหนังสือที่ทำให้ผู้อ่านรู้สึกเป็นพิเศษกับการเดินทางของเวลาในเรื่องเล่าซึ่งอาจไม่เดินทางเป็นเส้นตรงสักเท่าไรนัก ในหนังสือที่มีความหนาเกือบสี่ร้อยหน้า มีเพียงสี่หน้าเท่านั้นที่ทำหน้าที่ลำดับเหตุการณ์ในประวัติศาสตร์การก่อตั้งของคณะฯ จาก พ.ศ. 2508 – 2558 ภายใต้อำนาจ “กาล – เวลา” พื้นฐานของการกำหนดช่วงเวลาในหัวข้อนี้ล้วนวางบนพื้นฐานการก่อตั้งแผนกวิชา การเปิดหลักสูตรการศึกษา และศูนย์วิจัยต่างๆ การลำดับในลักษณะนี้พบได้ทั่วไปในการเล่าประวัติหน่วยงานราชการ ในฐานะโครงเรื่องมาตรฐาน ความน่าสนใจเล็กๆ ที่ซ่อนอยู่คือ ท่ามกลางการเล่าผ่านโครงเรื่องนี้ กลับไม่ปรากฏเลขหน้าเลย (นับแล้วน่าจะสักประมาณหน้าที่ 18-21) รวากับต้องการให้เกิดภาวะคลุมเครือ การลดทอนความสำคัญ หรือไม่ก็ต้องการให้มันมีสถานภาพพิเศษบางประการ

ในทางตรงข้าม การกำหนดเลขหน้าอย่างชัดเจนได้ปรากฏขึ้นพร้อมกับเรื่องเล่าแต่ละเรื่องจากบุคคลต่างๆ นี่คงเป็นส่วนหนึ่งของการให้ความสำคัญกับคนในฐานะศูนย์กลางของความทรงจำกระมัง

¹ หลายท่านอาจติติงว่าทำไมไม่ใช้คำว่า “สังคมวิทยาและมานุษยวิทยา” แต่ข้อเขียนจำนวนมากในเล่มนี้มักใช้คำว่า “สังคมวิทยามานุษยวิทยา” บ้างก็เรียก “สังวิด” หรือเรียกสาขาใดสาขาหนึ่งไปเลย ภาษาลาลองเช่นนี้ถือเป็นการสะท้อนภาพความทรงจำของผู้เล่าได้เป็นอย่างดี.

ผมสังเกตว่า ผู้เขียนทุกคนเลือกที่จะกำหนดตำแหน่งแห่งที่ของตนเองกับคณะฯ ผ่านความทรงจำที่ถูกเล่าออกมาราวกับเป็นอดีตที่ผ่านไปแล้วอย่างยาวนาน ด้านหนึ่งคงเป็นเพราะหลังจากจบการศึกษาทั้งในระดับปริญญาตรีและปริญญาโท พวกเขาและเธอไม่สามารถเชื่อมต่อกับปัจจุบันขณะของคณะฯ ได้มากนัก ความทรงจำที่พวกเขาและเธอถ่ายทอดจึงเจือปนด้วยความถวิลหาอดีตที่ไม่มีวันหวนคืน (yearning for the past) อารมณ์เช่นนี้เกิดขึ้นจากการมองอดีตจากจุดยืนในปัจจุบันและเป็นการสลายเส้นเวลาหรือการลำดับเหตุการณ์ทางประวัติศาสตร์ในเวอร์ชันทางการสู่การคัดสรรบางเรื่องและบางเหตุการณ์

ในหนังสือ เราจะพบเรื่องเล่าที่คล้ายคลึงกันไม่น้อย หลายคนกล่าวถึงแรงบันดาลใจที่ทำให้เรียนที่นี่โดยเชื่อมโยงกับคุณูปการทางความคิดและทฤษฎี บางคนระบุถึงประโยชน์ของความรู้ที่ได้รับ (แม้จะไม่ได้ทำงานตรงสาย) หลายคนนึกถึงเพื่อนเก่า กิจกรรมต่างๆ ครูบาอาจารย์ และรายวิชาที่เคยร่ำเรียน ตลอดจนบทสนทนาที่ตื่นเต้นกับอาจารย์ ทั้งหมดนี้ไม่ได้เป็นเพียงเรื่องราวในอดีต แต่อีกด้านหนึ่ง อดีตดังกล่าวยังถูกจำกัดกรอบด้วยเวลาที่ผู้เล่าไม่ได้เป็นเจ้าของอีกด้วย

กล่าวตามตรง ด้านหนึ่งของความรู้สึกที่มีต่ออดีตที่ผู้เขียนหลายท่านเผชิญนั้น เกิดขึ้นภายใต้กรอบของการพบปะ การแยกย้าย การอำลา ซึ่งถูกกำหนดด้วยระยะเวลาการศึกษาอันเป็นส่วนหนึ่งที่ถูกกำหนดโดยรัฐราชการ ผู้สำเร็จการศึกษาในระดับปริญญาตรีย่อมต้องผ่านชีวิตที่ทิ้งจบการศึกษาจากสถาบันการศึกษาและเข้าสู่สถาบันการศึกษาแห่งใหม่ในวัยประถมและมัธยมมาก่อน โครงสร้างและรูปแบบแห่งชีวิตเช่นนี้อยู่ภายใต้กรอบระยะเวลาการศึกษาของรัฐ ตลอดจนความคาดหวังของสังคมที่มีต่อการศึกษาดังกล่าว ดังนั้น เราจึงมีอาจปฏิเสธได้ว่าความทรงจำที่เราถืออย่างมากมานั้น มันมีด้านหนึ่งที่ถูกกำหนดหมายไว้ล่วงหน้าแล้วภายใต้ช่วงเวลาที่แน่นอน

ในแง่นี้ ความเป็นสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ จึงมิได้แตกต่างจากคณะเกษตร คณะวิทยาศาสตร์ ทันตแพทย์ ฯลฯ แต่อย่างใด ความรู้สึกรักและคิดถึงสถาบันคือระบอบของอารมณ์ความรู้สึกที่ถูกสร้างขึ้นให้มนุษย์กลายเป็นสมาชิก

หรือมีสังกัด ผู้เล่าเรื่องแต่ละท่านจึงยอมสละทั้งฐานะปัจจุบันของตนเองและกระโจนเข้าสู่การเป็นศิษย์เก่า เพื่อเล่าเรื่องราวที่ผ่านพ้นมาแล้วของสถาบันตนเอง

ผมไม่แปลกใจแต่อย่างใด หากภาพลักษณ์ของความสุขและประทับใจจะเป็นสิ่งที่ถูกฝังแน่นลงในภาพของอดีต ทว่า สิ่งที่ผมสนใจมากกว่าคือ “ชุมชน” ที่เกิดขึ้นจากเรื่องเล่าโดยสมาชิกศิษย์เก่านั้นส่งผลอย่างไรต่อบริบทปัจจุบันของคณะสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา

นวนิถึถึงงานคลาสสิกชิ้นหนึ่งของอาจารย์เบน แอนเดอร์สัน เขาได้อธิบายถึงชาติในความหมายของชุมชนที่ถูกจินตนาการขึ้นมาผ่านการใช้อดีตเป็นฐานในการสร้างเรื่องราวให้สมาชิกในชาติมีความรู้สึกเป็นส่วนหนึ่งของสิ่งที่เรียกว่าชุมชน ทั้งยังทำให้เกิดความรู้สึกเป็นอันหนึ่งอันเดียว หัวใจ หรือแม้แต่เจ็บปวดแทนคนอื่น ๆ ที่อยู่ในชุมชนเดียวกัน แม้จะไม่เคยเห็นหน้าค่าตา (Anderson 1983)

ชุมชนที่เพิ่งสร้างในนามสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ก็เช่นกัน แม้พวกเราจะไม่ได้เป็นผู้กำหนดสร้างช่วงเวลาที่ทำให้มาสัมพันธ์กัน แต่เราก็เป็นผู้สร้างสรรค์การเล่าอดีตในช่วงเวลาดังกล่าว อดีตที่เราเล่าออกมาจะส่งผลให้ชุมชนแห่งนี้ เป็นเช่นไร จะเป็นการจำลองชุมชนชาติแบบย้อนที่คำนึงถึงแต่คนในชุมชนเดียวกัน หรือจะเป็นชุมชนที่สร้างขึ้นเพื่อการคำนึงถึงคนอื่นที่อยู่นอกชุมชนหรือสถาบันการศึกษาแห่งนี้ด้วย?

คนอื่นและผัสสะ

ไม่ว่าจะสังคมวิทยาหรือมานุษยวิทยาก็ล้วนมีพื้นฐานของการศึกษาคนอื่นแทบทั้งสิ้น กระทั่งการศึกษาในสังคมตนเอง ผู้ศึกษาก็ต้องสวมใส่เลนส์ในการวิเคราะห์และตั้งคำถาม จนบ่อยครั้งที่เห็นสังคมตนเองเป็นอื่นไป หนังสือเล่มนี้มีความน่าสนใจตรงที่แทบไม่มีใครเขียนเรื่องราวของคนอื่นเลย² ทุกคนล้วนเขียนเรื่องของตนเอง

² จากการอ่านพบว่า มีเพียงจำนวน 3 ชิ้นเท่านั้น ที่เล่าเรื่องซึ่งระบุถึงคนอื่นอย่างตรงไปตรงมา คือ “มานุษยวิทยาที่รู้สึก” (หน้า 176), “เรื่องเล่าจากความทรงจำที่ผิดพลาด” (หน้า 195), และ “ตัวตนของคนเล็กคนน้อย” (หน้า 229).

กล่าวเช่นนี้ ผมมิได้มีเจตนาว่าทุกท่านเขียนงานเหมือนรำพึงกับสะดือของตนเอง การเขียนเรื่องของตนเองมีลักษณะที่น่าสนใจ เป็นทั้งวิธีการและวิถีวิทยาแบบหนึ่งในการเข้าหาความจริง ผู้เขียนมักวางตนเองในฐานะส่วนหนึ่งของโครงสร้างสังคมหรือแสดงให้เห็นประสบการณ์ทางสังคมที่มีร่วมกับคนอื่น ขณะที่ค่อยๆ เปิดเผยการตีความจากประสบการณ์ส่วนตัวเข้าไป ยิ่งเป็นเรื่องที่เกิดขึ้นในอดีต ผู้เขียนก็มักใช้วิธีการเล่ารูปแบบต่างๆ เพื่อจัดการกับความจริงเชิงประสบการณ์ที่ตนเชื่อและยึดถือ

ในแง่นี้ คนอื่นจึงมิใช่สิ่งใดหรือใครเลย หากเป็นตัวตนในอดีตของผู้เล่าเรื่องเอง

วิธีการจัดการคนอื่นในตัวเองซึ่งปรากฏผ่านหนังสือเล่มนี้ประกอบไปด้วยหลายแง่มุม ผมพบว่าในกลุ่มข้อเขียนของอาจารย์อาวุโสหลายท่านมักจะใช้วิธีการทำให้ความรู้สึกที่มีต่อคณะฯ อยู่ในสภาพของ “วัตถุวิสัย” อาจารย์ในกลุ่มนี้มักจะเริ่มเรื่องด้วยการเล่าประวัติการทำงานของตนเองซึ่งอาจผูกโยงกับพัฒนาการของคณะฯ วิชาที่สอน และลงท้ายด้วยคำอวยพรในย่อหน้าสุดท้าย ขณะที่วิธีการเล่าเรื่องความรู้สึกในลักษณะของ “อัตวิสัย” กลับอยู่ในกลุ่มของศิษย์เก่าเสียมากกว่า คนในกลุ่มหลังจะไม่ค่อยมีความรู้สึกเคอะเขินในการเล่าความรู้สึกของตนเองออกมา บางคนก็เล่าจนเหมือนเรื่องสั้นและงานเขียนเชิงทดลองก็ไม่ปาน ตรงข้ามกับคนกลุ่มแรกซึ่งมีลักษณะระมัดระวังเป็นพิเศษ

อันที่จริงข้อสังเกตว่าด้วยความแตกต่างในการเขียนและการใช้ภาษาระหว่างคนรุ่นเก่าและใหม่คงมิให้เห็นอยู่ทั่วไป ท่ามกลางการเขียนแบบวัตถุวิสัยเราอาจตีความได้ว่าพวกเขาและเธอผ่านอดีตมาในช่วงเวลาที่นานกว่าจึงพินิจมันในสายตาที่เรียบเฉย ไม่แสดงอารมณ์ความรู้สึกออกมาอย่างชัดเจน ทว่า ในอีกแง่มุมหนึ่ง อารมณ์ความรู้สึกเป็น “สิ่งต้องห้าม” มาอย่างยาวนานในขนบการเขียนและการศึกษาทางวิชาการ โดยเฉพาะผู้ที่ผ่านกระบวนการเรียนการสอนมาแล้วแล้ว เขาอาจจะรู้สึกว่สิ่งนี้ “ไม่มีความเป็นกลาง” ดังนั้นเรื่องเล่าในมูมนีจึงมีข้อมูลและการลำดับประเด็นอย่างเป็นระบบค่อนข้างมาก ในทางกลับกัน เรื่องเล่าของคนรุ่นหลังๆ จะมีลักษณะของการนำภาพจำหลายฉากตอนมาปะติดปะต่อ (collage) กันจนเป็นเรื่องราว เรื่องบางเรื่องที่ไม่น่าจะเกี่ยวข้องกันก็สามารถนำมาเชื่อมโยงกันได้

นี่คือความแตกต่างของการเล่าเรื่องยามต้องเผชิญหน้ากับตนเองในอดีต

การเล่าความรู้สึกยังเป็นสิ่งที่น่าฉงนไม่น้อย เนื่องจากผู้เล่าแต่ละคนใช้ผัสสะ (senses) เชื่อมโยงความรู้สึกอย่างแตกต่างกัน บางคนใช้จมูกและกลิ่นกระเทียมเป็นตัวนำทาง และค้นหาความเชื่อมโยงของตนเองกับคณะฯ ขณะที่นักสังคมวิทยาอย่างน้อยสองคนพยายามไขมโนทัศน์ของ เกออร์ก ซิมเมล (Georg Simmel) มาใช้นำทางทั้งเรื่องคนแปลกหน้าและสภาวะโดดเดี่ยว กรณีงานของซิมเมลนั้น วางบนพื้นฐานของการเกิดขึ้นของสภาวะความทันสมัยของเยอรมนีในช่วงต้นศตวรรษที่ 20 ซึ่งส่งผลต่อรูปแบบของความสัมพันธ์ที่คนในสังคมมีต่อกัน การใช้ผัสสะทางสายตาและการมองเห็นได้กลายเป็นเครื่องมือที่สะท้อนความรู้สึกและระยะห่างของผู้คน โดยเฉพาะในเมืองใหญ่

อย่างไรก็ตาม ผัสสะที่ปรากฏในหนังสือเล่มนี้ทั้งการดมกลิ่นและการใช้สายตา กลับถูกใช้เพียงการเกริ่นนำและหายไปท่ามกลางการเล่าเรื่อง ผมเห็นว่าเรื่องเล่าบางเรื่องที่ไม่ได้ใช้คำว่า “รู้สึก” “โดดเดี่ยว” หรือ “แปลกหน้า” ต่างหากที่สะท้อนประเด็นว่าด้วยความรู้สึกได้เป็นอย่างดี

โดยทัศนะส่วนตัว เรื่องเล่า “คำให้กวนจากคนขับรถมือเก่า” และ “พี่ไม่มีอะไรจะเล่า” กลับเป็นเรื่องที่สะท้อนความรู้สึกโดดเดี่ยวและแปลกหน้าได้เด่นชัดกว่า ความรู้สึกทำนองนี้มักเกิดขึ้นกับผู้ทำงานในลักษณะซ้ำซากจำเจ (routine) กิจวัตรเช่นนี้มักเกิดขึ้นกับงานในระบบราชการ ยิ่งสำหรับชั้นผู้น้อยด้วยแล้ว การที่พวกเขาจะเปิดเรื่องเล่าในพื้นที่ร่วมกับผู้หลักผู้ใหญ่ก็คงดูกล้าๆ เกร็งๆ อยู่ไม่น้อย ผมไม่อาจคาดเดาได้ว่าเหตุใดพวกเขาจึงไม่เล่าถึงช่วงเวลาอันแสนประทับใจและน่าตื่นเต้นเหมือนบรรดาศิษย์เก่าและครูบาอาจารย์ แน่นอน พวกเขาไม่ได้สอนหนังสือหรือมีโอกาสแสดงความปรารถนาเรื่องวิชาในชั้นเรียน ทว่า เรื่องเล่าที่เรียบๆ ทั้งสองนี้กลับสะท้อนถึงสภาวะแปลกแยกจากงานที่เขาทำ และโดดเดี่ยวในสถานภาพของตนเองซึ่งแทบจะอยู่ในลำดับล่างสุดของคณะฯ ทั้งที่พวกเขาเห็นถึงการเปลี่ยนผ่านของคณะฯ จากรุ่นสู่รุ่นอย่างเงียบๆ³

³ มีเสียงหนึ่งซึ่งพอที่จะทัดทานและทำลายหน่อยคือเสียงของ “พ่อบ้าน” แม้เขาจะประกาศตนว่า “สวมหัวโขน” เพื่อปิดกั้นอารมณ์ส่วนตัวและให้งานบรรลุประสิทธิภาพก็ตามที.

หากกล่าวให้สุดทาง มนุษย์ทุกคนล้วนมีข้อจำกัดในการสื่อความรู้สึกออกมาแทบทั้งสิ้น โดยเฉพาะการสื่อสารผ่านตัวอักษรและการเขียนซึ่งถือว่าเป็น “ตัวกลาง” ที่สร้างข้อจำกัดแก่คนจำนวนมาก เรื่องเล่าหลายเรื่องในหนังสือเล่มนี้ทำให้เห็นถึงการริเริ่มบอกความรู้สึกออกมาผ่านตัวกลางแบบอื่นๆ อาทิ การใช้โครงสร้างประชากรของอาจารย์มาบรรยายความรู้สึกของตนเอง และการใช้เส้นทแยง (/) มาค้นเหตุการณ์ต่างๆ ในชีวิต รวมไปถึงจินตนาการว่าคณะ เป็นเสมือนบุคคลซึ่งอาจเป็นเพศกลางๆ (ผ่านการใช้สรรพนามว่าคุณ) หรือเป็นเพศหญิง (ผ่านการใช้สรรพนามว่าเธอ) เสียก่อนจึงค่อยเขียนถึงได้ ทั้งหมดนี้ต้องการสะท้อนว่าความรู้สึกซึ่งดำรงอยู่ภายในและมีลักษณะเป็นนามธรรมนั้น เป็นสิ่งที่ยากเกินกว่าที่จะบรรยายออกมาได้ ผู้เล่าเรื่องจึงต้องเพียรค้นหาตัวกลางในการสื่อความรู้สึกของตัวเองออกมา สำเร็จบ้างไม่สำเร็จบ้างก็แล้วแต่ชั้นเชิงและความชำนาญ เพราะถึงที่สุด ตัวกลางดังกล่าวก็ไม่ได้ทำหน้าที่ถ่ายทอดเพียงอย่างเดียว หากเป็นการกักขังความรู้สึกของเราไว้ให้มีข้อจำกัดในการถ่ายทอดอีกด้วย

วัตถุต้องสำแดง

หลังจากอ่านหนังสือเล่มนี้จบ ผมพบว่าผู้เขียนหลายคนให้ความสนใจกับวัตถุหลายประเภททีเดียว วัตถุพวกนี้ต่างจากตัวกลางที่กล่าวถึงในข้างต้น เนื่องจากการดำรงอยู่ของมันอาจมีมาก่อนเรื่องเล่า ทั้งยังคอยควบคุมลักษณะของการเล่าเรื่อง ผมขอเรียกอย่างล้าลองในที่นี้ว่าวัตถุต้องสำแดง (object agency)

มีใครกล้าปฏิเสธบ้างว่าวัตถุอย่างคะแนนเกรดจะเป็นเพียงตัวอักษรธรรมดา เพียงแต่คำว่า “เอฟ” ในระบบการศึกษาก็มีน้ำหนักเพียงพอและสร้างความพริ้วพริ้งได้มากเพียงไร ไม่แปลกใจเลยที่หนังสือเล่มนี้จะมีการเล่าถึง “เอฟ” ด้วยอารมณ์ถึงขนหัวปลิว ขบขันถึงวิชาสถิติซึ่งมักอยู่คู่กับการดรอปลและการติดเอฟของเด็กในสายสังคมศาสตร์อยู่ตลอดเวลา ขณะที่เรื่องเล่าอีกเรื่องก็เอ่ยถึงการสอบตกในเชิงเปรียบเปรยกับเกรดที่ได้ต่ำกว่า “บี” ขณะเรียนปริญญาโท อักษรโรมันพวกนี้จึงคล้ายมีพลังเวทมนตร์บางประการซึ่งเปลี่ยนชีวิตของผู้คนได้อย่างมากมาย ทว่า มองอีกด้านหนึ่ง การได้ “เอ” คงเป็นเรื่องที่

เกร่อเกินไปจนไม่น่าจดจำระมัง พลังของวัตถุต้องสำแดงจึงมีลักษณะ subversive ซึ่งจะนำไปสู่การจดจำและมีแนวโน้มในการเข้าใจโลก

ห้องน้ำที่ปรากฏในหนังสือเล่มนี้ก็เป็นตัวอย่างที่ชัดเจน แม้ว่าผู้เขียนจะระบุว่าห้องน้ำส่วนตัวคือมรดกที่ตกทอดมาจาก “วัตถุเกียรตินิยม” ของขุนนางไทยในระบบการปกครองสยามแต่โบราณ และวางบนพื้นฐานของการจัดจำแนกคนเป็นลำดับชั้น ขณะที่ขนาดของห้องน้ำหญิงและชายในอาคารเรียนกลับสามารถทำให้เกิดความเข้าใจเรื่องการปกครองแบบผู้ชายหรือผู้หญิงเป็นใหญ่⁴ ห้องน้ำจึงเป็นวัตถุต้องสำแดงแบบหนึ่ง ทั้งที่โดยหน้าที่คือการถ่ายและชำระล้างสิ่งสกปรกไม่พึงประสงค์ แต่โดยตัวมันเองกลับทำให้ผู้ใช้รู้สึกสะอาด ทั้งยังสะท้อนฐานันดรของผู้ใช้เสียอีก

ลักษณะ subversive ของวัตถุต้องสำแดงสะท้อนให้เห็นถึงด้านหนึ่งที่ไม่ปรากฏ (absence) ของวัตถุหรือด้านที่เป็นนามธรรมไม่อาจเห็นได้ด้วยดวงตา ซึ่งในแง่นี้อาจเป็นสิ่งที่ช่วยให้ผัสสะที่มีต่อโลกละเอียดอ่อนขึ้น ตัวอย่างที่ชัดเจนในที่นี้คงเป็นเรื่องเล่าสามเรื่อง

เรื่องแรกคือ “รู้สึก ‘ตะหงิดๆ’ ” (หน้า 98-99) ซึ่งเล่าโดยเจ้าหน้าที่ของอาคารพิพิธภัณฑสถานศาสตร์ และเขารู้สึกถึงบางสิ่งที่ไม่เห็นจากบรรดาข้าวของที่ถูกจัดเก็บเอาไว้ จนต้องสวดมนต์ ข้ายังถูกสิ่งที่ไม่เห็นตามกลับมาเหยียบบอกยามนอนในรูปร่างของพระไม่มีหัว เรื่องเล่าสั้นๆ เพียงสองหน้าคือสิ่งตอกย้ำให้ตระหนักถึงพลังสำแดงของวัตถุมากขึ้น ข้าวของในพิพิธภัณฑสถานจึงไม่ใช่วัตถุจัดแสดง หากมีชีวิตทางสังคมที่คอยเชื่อมโยงความสัมพันธ์กับคนและวัตถุรอบข้าง เช่นเดียวกับเรื่องเล่าที่สองคือ “หินวิเศษ” (หน้า 238-239) ซึ่งผู้เขียนพยายามใช้วิธีการเทียบเคียงนิทานเรื่องชุปหินวิเศษกับปาฏิหาริย์ที่ทำให้หนังสือเล่มนี้ปรากฏขึ้น พลังของหินวิเศษที่ทำให้ชุปอร่อยนั้น เบื้องหลังนั้นก็คือหินธรรมดาอีกอันหนึ่ง แต่หินนั้นกลับเป็นวัตถุซึ่งทำงานเชื่อมโยงกับระบบความเชื่อและคุณค่า

⁴ ดูรายละเอียดว่าด้วยห้องน้ำได้ในเรื่อง “ห้องน้ำของชาวสังคมิวิทยามานุษยวิทยา” (หน้า 61 - 66).

ต่างๆ จนทำให้กระบวนการผลิตชุปนั้นดำเนินไปจนเกิดรสชาติแสนอร่อย ผู้เขียนคงเจตนาถึงระบบคุณค่าบางอย่างที่คนในคณะ มีความเชื่อร่วมกันจนทำให้นักเขียนเล่มนี้บังเกิดขึ้น

เรื่องสุดท้ายคือ “มนต์สังคมวิทยามานุษยวิทยา” (หน้า 233-237) เรื่องนี้เชื่อมโยงกับสองเรื่องแรกในฐานะการแสดงให้เห็นถึงลักษณะนามธรรมบางอย่างที่ซ่อนอยู่เบื้องหลังอาคารคอนกรีตหรืออาคารการศึกษา นั่นคือ การเป็นสถานที่ที่บ่มเพาะความใจกว้าง ยอกย้อน และทำทนายในทางวิชาการ ซึ่งโดยทั่วไปแล้วไม่น่าจะเป็นคุณลักษณะที่จะอยู่ร่วมกันได้ ทว่าเหล่านี้เป็นเสมือนมนต์ที่ร่ายอยู่รายรอบการเรียนการสอนในตึกและอาคารสถานที่ซึ่งทั้งเคยแอบอิงคณะอื่น บางครั้งก็ต้องระหกระเหินและย้ายไปมาอยู่หลายครั้ง โดยส่วนตัว ผมจึงไม่แปลกใจที่สถาบันทางวิชาการแห่งนี้จึงมักออกอาการสำแดงต่อประเด็นปัญหาทางสังคมและความไม่เป็นธรรมอยู่เรื่อยมา

หากเปรียบไปแล้ว absence หรือด้านที่ไม่ปรากฏของสังคมวิทยามานุษยวิทยา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ก็คงเป็นผี แต่ก็เป็นผีแบบ antithesis ที่คอยตามหลอกหลอน และทำทนายอำนาจในลักษณะต่างๆ อย่างไม่หยุดหย่อน นี่อาจเป็นระบบคุณค่าที่แฝงอยู่ในหินวิเศษในมือของแต่ละคนหลังจากจบการศึกษา

สถานที่

ความทรงจำเป็นสิ่งที่ผูกพันกับสถานที่ค่อนข้างมาก แต่บางครั้งสถานที่บางแห่งก็กำหนดสร้างความทรงจำของผู้คนมากกว่าการรอคอยให้ผู้คนมาสร้างเรื่องราว เฉกเช่นเรื่องเล่ามากมายที่ปรากฏในหนังสือเล่มนี้ ซึ่งไม่ได้เล่าถึงสังคมวิทยามานุษยวิทยามากไปกว่าการกำหนดตำแหน่งแห่งที่ของตนเองกับมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ผู้เล่าเรื่องหลายท่านมักจะใช้ลิตบท้ายหรือแทรกในเรื่องเล่าว่า “ฉันรักธรรมศาสตร์ เพราะธรรมศาสตร์สอนให้ฉันรักประชาชน”

โดยส่วนตัวผมไม่มีปัญหากับวลีที่ปัจจุบันกลายเป็นส่วนหนึ่งของการตลาดหรือถ้อยคำติดชวตน้ำไปเสียแล้ว สิ่งที่ผมสนใจคือ ความทรงจำของพวกเขาเป็นส่วนหนึ่งของความทรงจำเชิงสถาบันซึ่งถูกส่งต่อกันมาจากรุ่นสู่รุ่น กระทั่งมันได้กลายเป็นความทรงจำ

ที่เป็นจริงขึ้นมา แม้จะมีได้มีประสบการณ์ร่วมแต่อย่างใด แน่นอน ผู้เล่าเรื่องบางคนอาจจะเล่าถึงชีวิตของตนเองที่เข้าไปพัวพันในเหตุการณ์ทางการเมือง บางคนกล่าวถึงอิทธิพลของการเรียนที่ธรรมศาสตร์จนทำให้หันมาสนใจกิจกรรมเพื่อสังคมอื่นๆ เรื่องเหล่านี้สะท้อนถึงการเล่าเรื่องประสบการณ์ส่วนตัวท่ามกลางความทรงจำร่วมทางสังคม ด้านหนึ่งนับว่าเป็นเรื่องเล่าที่มีเสน่ห์อยู่บ้าง ทว่า ผมกลับสงสัยมากมาย หากไม่มีความทรงจำร่วมในเชิงสถาบันแบบนี้ พวกเขาและเธอจะเล่าอะไรถึงสังคมวิद्याมานุษยวิทยา

ความทรงจำร่วมคือภาพสะท้อนสายสัมพันธ์บางประการที่ผู้คนเป็นเจ้าของร่วมกัน ทว่ามันก็เป็นกรงขังศักยภาพของมนุษย์ในการสร้างเรื่องราวของตนเองหรือสร้างประวัติศาสตร์ของตนเองขึ้นมาใหม่ ยิ่งเมื่อความทรงจำดังกล่าวถูกลดรูปจนกลายเป็นวลีที่แสนสลวยด้วยแล้ว ก็ยิ่งทำให้พันธนาการผูกแน่นมากยิ่งขึ้น

ผมไม่แปลกใจเลยที่ในมิติเชิงสถานที่ซึ่งปรากฏในหนังสือเล่มนี้จะชวนให้นึกถึงธรรมศาสตร์ท่าพระจันทร์มากกว่าธรรมศาสตร์รังสิต ทั้งที่เริ่มมีการย้ายไปเรียนที่นั่นตั้งแต่ปี 2529 กระทั่งเรื่องเล่าของนักศึกษารุ่นหลังก็ได้ฉายภาพของรังสิตออกมา ธรรมศาสตร์รังสิตปรากฏออกมาในหนังสือเล่มนี้ผ่านภาพบางภาพซึ่งจำเป็นต้องเป็นคนคุ้นเคยเท่านั้นถึงจะรู้ว่าอยู่จุดไหน ทั้งยังคล้ายกับเป็นภาพภาคบังคับเนื่องจากตัวคณะในปัจจุบันย้ายไปอยู่ที่รังสิตแล้ว ทั้งหมดนี้สะท้อนถึงภาพของความลักลั่นและย้อนแย้งบางประการของความทรงจำในมิติสถานที่ซึ่งปรากฏในหนังสือเล่มนี้

ในเชิงสถานที่ สังคมวิद्याมานุษยวิทยาที่นี้ยังมีมิติของการเป็นทั้ง transit zone และ contact zone ซึ่งสลایมิติเชิงกายภาพทิ้งไป ผู้เล่าเรื่องหลายคนบอกถึงความรู้จักมักคุ้นทางปัญญาที่นี้มาเมื่อครั้งเรียนปริญญาตรีต่างสาขา อาทิ รัฐศาสตร์ เศรษฐศาสตร์ และวารสารศาสตร์ ที่น่าสนใจดูเหมือนว่าพวกเขาและเธอนั้นดูจะสนใจกับเนื้อหาวิชาที่สอนในขณะนี้มากกว่าต้นสังกัดของตนเองเสียอีก บางคนมาเรียนที่นี้ในระยะเวลาล้นๆ เพื่อไปศึกษาต่ออย่างต่างประเทศ และหลายคนมาศึกษาต่อระดับปริญญาโท ก็ยิ่งสะท้อนถึงสภาวะเปิดของพื้นที่แห่งนี้ซึ่งมีคนเวียนเข้าออกตลอดเวลา มิติในเชิงสถานที่เช่นนี้จึงมีลักษณะของการผ่านพบเพื่อผูกพัน ควบคู่กับการเชื่อมตนเองออกสู่ภายนอกอย่างไม่ยินยอมที่จะถูกกักขังด้วยพื้นที่อันจำกัดต่อไป ดังนั้น ผู้เล่าเรื่องอย่างน้อยสองคนจึงระบุ

ถึงโลกในฐานะห้องทำงานของนักมานุษยวิทยา ขณะที่อีกคนหนึ่งพูดถึงโลกเดิมที่พังทลายลงไปหลังจากได้เข้ามาเรียนที่นี่และโลกใบใหม่ที่เขาได้รับ

อย่างไรก็ตาม มิติเชิงสถานที่เล็กๆ และจำกัดวงแคบอย่างเช่นอาคาร หรือปัจจุบันคงกลายเป็นโต๊ะขั้วต่างๆ ตามชื่อของนักคิด ก็มีความสำคัญเช่นกัน เนื่องจากมันยังคงทำหน้าที่เชื่อมต่อและทำให้เกิดการแวะเวียนของผู้คนมาหน้าหลายตา อันที่จริง พื้นที่เล็กๆ เช่นนี้อาจเป็นหัวใจหลักของการขับเคลื่อนสังคมวิทยามานุษยวิทยาให้มีชีวิตชีวา ทั้งยังอาจกระจายอยู่ทั่วไป ไม่ว่าจะเป็นห้องครัว ห้องเรียน ใต้ถุนตึก ใต้ต้นไม้สักต้น รวมไปถึงบนโต๊ะทำงานของใครสักคน

ทั้งหมดนี้ เราคงเรียกมันว่า “บ้าน” ดังที่เรื่องเล่า “Home Bound” (หน้า 189-192) ได้บอกว่า บ้านเป็นอาณาบริเวณที่หล่อหลอมตัวตนของคนแต่ละคนขึ้นมา ความรู้สึก “คิดถึงบ้าน” ผูกพันอยู่กับการคิดถึง “ตัวตน” ที่เราถูกหล่อหลอมมา

การเขียนความรู้สึกเพื่อบอกเล่าความทรงจำของตนเองที่มีต่อคณะแห่งนี้ก็เช่นกัน แม้จะเป็นตัวตนของเราในอดีต ทว่า เราก็ไม่สามารถปฏิเสธได้ว่าตัวตนของเราในปัจจุบันก็มีอาจลืมเรื่องเหล่านั้นไปได้

สถาปัตยกรรมแห่งความทรงจำ?

งานเขียนชิ้นนี้เกิดขึ้นในสถานที่อันห่างไกลจากสังคมวิทยามานุษยวิทยา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ทั้งยังดำรงอยู่ท่ามกลางงานเขียนและการบ้านหลากหลายภาษา ผมคงเป็นคนไกลบ้านผู้ยังคงจดจำกลิ่นและรสชาติของชาดอกไม้อุ่นๆ แสนหอมที่เคยชงจากห้องครัว และนำมาดื่มในห้องเรียน บางครั้งก็ดื่มเพื่อชื่นชมสายฝนริมแม่น้ำกับเพื่อน หรือไม่กี่ตามลำพัง

พลังของความทรงจำมักเกิดขึ้นผ่านความพรุ้งพรูของรสสัมผัสจากสิ่งเล็กสิ่งน้อยไปสู่สิ่งที่ยิ่งใหญ่กว่า

หลายครั้งที่เดียว แม้เราจะไม่เคยเห็นหน้ากันมาก่อน หากในความทรงจำกลับมีเรื่องราวที่เชื่อมถึงกันก็พลันรู้สึกราวกับคุ้นเคยกันมาอย่างยาวนาน การก่อร่างสร้าง ความทรงจำจึงมักมีอีกด้านที่มีจำเป็นต้องถูกทำให้เป็นระเบียบแบบแผน หากมันคือการพยายามตามหาร่องรอยบางส่วนเสี้ยวของชีวิตในอดีต เนื่องจากสิ่งเหล่านั้นหาได้สาบสูญ แต่กลับ รอคอยพวกเรานบนซากปรักหักพังของกาลเวลา ยามนี้ ผมมิได้รู้สึกถึงตำราเรียนทางวิชาการ เล่มไหนมากไปกว่าช่วงชีวิตที่เคยเรียนที่สังคมวิทยามานุษยวิทยา ธรรมศาสตร์ การได้กลับมาอ่านหนังสือเล่มนี้อีกครั้งจึงเสมือนการถูกพาไปยังความคุ้นเคยและได้ยินเสียงของ กำลังใจ

สถาปัตยกรรมแห่งความทรงจำที่ถูกสร้างขึ้นผ่านข้อเขียนทุกชั้นในหนังสือเล่มนี้ มิได้ถูกสร้างขึ้นมาด้วยน้ำมือของคนใดคนหนึ่งหรือในการสั่งการของผู้มีอำนาจเบ็ดเสร็จ แต่เกิดขึ้นมาจากผู้คนจำนวนหนึ่งที่ทั้งคุ้นเคยและแปลกหน้า ทั้งอาวูโสและเยาว์วัย เรื่องเล่าหลายเรื่องก็อาจมีความขบขันและขัดกับเรื่องอื่น หากเปรียบเทียบความทรงจำเหล่านี้เป็นวัสดุในการก่อสร้างตึกรามบ้านช่อง มันก็คงดูแปลกและโยกโย้จนมิอาจคาดเดา รูปทรงหรือความหนักแน่นและสมดุลของมันได้

ทว่า เมื่อเรานึกย้อนไป ไม่มีที่ไหนอีกแล้วที่ทำให้เรารู้สึกอยากกลับไปบ้านหลังนี้

รายการอ้างอิง

Anderson, Benedict R.O'G. 1983. *Imagined Communities: Reflections on the origin and spread of nationalism*. London: Verso.

Simmel, Georg. 2002 (1993) "The Metropolis and Mental Life." In *The Blackwell City Reader*, edited by Gary Bridge and Sophie Watson, 103-110. Oxford and Malden, MA: Wiley-Blackwell.